

منطق تفسیر قرآن (۴)

مباحث جدید دانش تفسیر
(زبان قرآن، هرمنوتیک، فرهنگ زمانه)

محمد علی رضایی اصفهانی

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نوین، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آنها، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت نیروهای متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که تمام دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند، و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی و تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید.

بالندگی مراکز آموزشی، در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. هم‌چنین بازنگری متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها موجب حفظ نشاط علمی مراکز آموزشی است.

حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند.

«جامعة المصطفی ﷺ العالمية» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب آموزشی را سرلوحه تلاش‌های خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این تلاش است.

«مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ» با تقدیر و تشکر از مؤلف محترم و تمام عزیزانی که در پیدایش این اثر، همکاری و همفکری کرده‌اند، آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

مقدمه پژوهشگاه بین المللی المصطفی ﷺ

حقیقت‌مداری اصیل‌ترین و زیباترین راز هستی و حقیقت‌طلبی ماندگارترین و برترین گرایش آدمی است.

داستان پر رمز و راز حقیقت‌جویی بشر، سرشار از هنرنمایی مؤمنان، مجاهدان و عالمانی است که با تمسک و پای‌بندی به حقیقت بی‌متنا، در مصاف بین حق و باطل، سربلندی و شرافت ذاتی حق را نمایان ساخته‌اند و در این میان، چه درخشنده‌گی چشم‌نوازی در اسلام عزیز است که علم را، به ذات خود، شرافت‌مند و فخیم دانسته و از باب تا محراب کائنات را سراسر علم و عالم و معلوم می‌نمایاند و در مکتب آن، جز اولو العلم و راسخان در مسیر طلب دانش، کسی را توان دست‌یابی به گنجینه‌های حکمت نیست.

علم برخاسته از وجدان پاک و عقل سلیم، در پرتو انوار آسمانی وحی، هم به فرد کمال انسانی، عظمت روحی و رشد معنوی می‌بخشد و فکر، اندیشه و خیال او را به پرواز درمی‌آورد و هم جامعه را سمت و سوی سعادت‌مندانه بخشیده و آن را به جامعه‌ای متمدن و پیشرو متحول می‌کند. بی‌توجهی و یا کوتاه‌فکری است اگر فرد و جامعه‌ای به دنبال عزت، استقلال، هویت، امنیت، سعادت و

سربلندی مادی و معنوی باشند، اما آن را در صراطی غیر از حقیقت‌طلبی، علم‌اندوزی و حکمت‌مداری الهی طلب کنند.

انقلاب سراسر نور اسلامی ایران که داعیه جهانی‌سازی کلمه‌الله و برپایی تمدن جهانی اسلام را داشته و فروپاشی و افول تمدن‌های پوشالی غرب و شرق را به‌نظاره نشسته است، با اندیشه فقاهتی در اداره حکومت و نظریه متری «ولایت فقیه»، طرازی از مسئولیت‌ها و مأموریت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت را عرضه کرد که امید و نشاط را نه تنها در شیعیان و مسلمانان، بلکه در دل تمامی آزادی‌خواهان و حق‌طلبان سراسر جهان زنده ساخت. در این راستا، رهبر فرزانه انقلاب (مدظله) با عزمی مصمم و با تمامی توان، همچون پیر و مراد خود خمینی کبیر رحمته‌الله، در صحنه حاضر شده و بر خطورت و فوریت حرکت فراگیر و بی‌وقفه همه توان‌مندی‌ها و اراده‌ها جهت تحقق جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم و تحول در علوم انسانی و نیز یافتن راه‌های میان‌بر و دانش‌فزا در این خصوص، تأکید ورزیده و پیشرفت این مهم را راهبری و رصد می‌کند.

«جامعة المصطفی ﷺ العالمية»، نمادی درخشان از این رسالت جهانی و همت بین‌المللی انقلاب اسلامی است که بار مسئولیت تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مربیان و مدیران پارسا، متعهد و زمان‌شناس را بر دوش داشته و با تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و گسترش مبانی و معارف اسلامی، به نشر و ترویج اسلام ناب محمدی ﷺ و معارف بلند و تابناک مکتب اهل بیت ﷺ جامه تحقق می‌پوشاند.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ نیز که مهم‌ترین و گسترده‌ترین مجموعه پژوهشی المصطفی ﷺ است، بومی‌سازی و بازتولید اندیشه دینی معاصر متناسب با نیازها و اقتضائات عرصه بین‌الملل، تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی، گشودن

افق‌های نوین فکری و معرفتی در دنیای معاصر، پاسخ‌گویی به مسائل و شبهات فکری و معرفتی مخاطبان و تأمین و تدوین متون و منابع درسی و کمک درسی، به‌ویژه با رویکرد اسلامی‌سازی علوم و پشتیبانی علمی از فعالیت‌های سازمانی المصطفی ﷺ را از جمله مأموریت‌ها و تکالیف خود می‌داند.

اثر علمی پیش‌روی نیز که به همت مؤلف محترم جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی برای رشته علوم قرآن و تفسیر، مقطع کارشناسی ارشد تهیه و تدوین شده است، در چارچوب همین اهداف و برنامه‌های پژوهشگاه و مبتنی بر نیازسنجی‌های صورت گرفته، تدوین و برای استفاده خوانندگان محترم تقدیم شده است.

در پایان، ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مؤلف محترم، از همه دست‌اندرکاران محترم آماده‌سازی و انتشار این اثر ارزشمند، به‌ویژه همکاران محترم مرکز بین‌المللی نشر و ترجمه المصطفی ﷺ و همه عزیزانی که به نحوی در تدوین و انتشار آن نقش داشته‌اند، سپاسگزاریم و از خداوند متعال برای ایشان و همه خادمان عرصه تبلیغ و نشر مفاهیم و معارف دینی، بهروزی، موفقیت و سعادت خواستاریم.

پژوهشگاه بین‌المللی

المصطفی ﷺ

فهرست

پیش‌گفتار

۱۹.....	مفهوم‌شناسی منطق تفسیر.....
۲۰.....	شیوه کتاب.....
۲۰.....	۱. اهداف.....
۲۰.....	۲. ویژگی‌های متن.....
۲۱.....	۳. نکات آموزشی.....

فصل اول: کلیات

۲۳.....	اهمیت و ضرورت مباحث جدید دانش تفسیر.....
۲۴.....	مفهوم‌شناسی.....
۲۵.....	پیشینه.....

فصل دوم: قرآن و فرهنگ زمانه

۲۷.....	درآمد.....
۲۸.....	پیشینه بحث بین مستشرقان.....
۳۳.....	تاریخچه بحث بین مسلمانان.....
۳۶.....	مفهوم‌شناسی.....
۳۶.....	۱. واژه «فرهنگ».....
۳۹.....	۲. واژه «زمانه».....

۳. واژه «رابطه»..... ۳۹
۴. واژه «زبان قوم»..... ۴۰
۵. واژه «جاهلیت»..... ۴۲
- ویژگی‌های فرهنگ عصر جاهلیت..... ۴۴
۱. ویژگی‌های عام فرهنگ عرب جاهلی..... ۴۴
۲. ویژگی‌های خاص فرهنگ عرب جاهلی..... ۴۵
- الف) کفر (انکار مبدأ و معاد)..... ۴۶
- ب) شرک..... ۴۶
- ج) وجود ادیان دیگر..... ۴۷
- د) فرزندانگاری برای خدا..... ۴۷
- ه) دخترانگاری فرشتگان..... ۴۸
- و) انحراف در مناسک و عبادات..... ۴۸
- ز) صفات زشت اخلاقی..... ۴۹
- ح) فرزندخوانده را فرزند خود دانستن..... ۵۰
- ط) ازدواج‌های غیر صحیح، مثل نکاح بدل، مقت، خدن..... ۵۰
- ی) طلاق‌های غیر صحیح، مثل ایلاء وظهار..... ۵۲
- ک) انحرافات جنسی..... ۵۲
- ل) تضییع حقوق زنان و دخترکشی..... ۵۳
- م) رباخواری..... ۵۳
- ن) جهل و دوری از علم..... ۵۳
- دیدگاه‌های ارتباط قرآن با فرهنگ عرب پیش از اسلام..... ۵۴
- دیدگاه اول: عدم ارتباط قرآن با فرهنگ عرب (تأثیرناپذیری کامل)..... ۵۴
- دیدگاه دوم: قبول عناصر مثبت فرهنگ و طرد عناصر منفی و فرهنگ آفرینی..... ۶۰
- دلایل و شواهد..... ۶۰
- مذمت دوران جاهلیت در قرآن..... ۶۰
- تقابل آموزه‌های قرآنی با عناصر فرهنگی زمانه..... ۶۱
- حق بودن قرآن..... ۶۲
- گونه‌های تعامل قرآن با فرهنگ زمانه..... ۶۳
۱. برخورد اثباتی با فرهنگ عرب معاصر نزول..... ۶۴

- الف) استفاده از عناصر طبیعی فرهنگ ۶۴
- نظریه زبان قوم ۶۶
- ب) تأیید و تقویت عناصر مثبت فرهنگ زمانه ۶۹
۲. برخورد اصلاحی با عناصر مثبت فرهنگی تحریف شده ۷۰
۳. برخورد انکاری (طرد عناصر منفی فرهنگ زمانه) ۷۰
- حج در قرآن و تاریخ پیش از اسلام ۷۹
۱. نفی ورود به خانه‌ها در حال احرام از پشت خانه ۸۱
۲. نفی طواف عریان ۸۱
۳. نفی نماز غیر مناسب در مسجد الحرام ۸۲
۴. تأیید سعی بین صفا و مروه ۸۲
۵. تأکید بر وقوف در عرفات ۸۳
۶. جواز خرید و فروش در هنگام حج ۸۴
۷. ماه‌های حرام ۸۴
- فرهنگ‌آفرینی قرآن ۸۶
- مختصات فرهنگ عرب جاهلی ۸۶
- مختصات فرهنگ قرآنی (فرهنگ مطلوب) ۸۸
۱. ویژگی اعتقادی (توحید محوری) ۸۸
۲. ویژگی‌های سیاسی ۸۹
۳. ویژگی‌های اجتماعی (آزادی، امنیت عدالت و خرافه‌زدایی) ۹۰
۴. ویژگی‌های اخلاقی (کرامت انسانی و نزاهت اخلاقی) ۹۰
۵. ویژگی‌های علمی (دانش‌افزایی، جهل‌زدایی و خردورزی) ۹۱
- الف) علوم که قرآن، مستقیم باعث پیدایش آن‌ها شده است ۹۱
- ب) علوم که قرآن، غیرمستقیم باعث پیدایش آن‌ها شده است ۹۳
- ج) علوم که قرآن باعث رشد آن‌ها شده است ۹۴
۶. ویژگی‌های اقتصادی (عدالت محوری، نفی ربا و فقرزدایی) ۹۶
۷. تنظیم روابط خانوادگی (براساس رعایت حقوق متقابل و محبت) ۹۶
۸. ویژگی‌های ادبی و هنری ۹۷
۹. ویژگی‌های فردی ۹۸

- ۹۸..... راه کارهای تحول فرهنگی در قرآن.....
- ۹۹..... دیدگاه سوم: تأثیرپذیری کامل قرآن از فرهنگ عصر نزول.....
- ۱۱۰..... پیامدهای قبول تأثیرپذیری قرآن از فرهنگ زمانه.....
- ۱۱۰..... ۱. بشری بودن وحی قرآن.....
- ۱۱۱..... ۲. زمان مند و مکان مند شدن احکام قرآن.....
- ۱۱۱..... ۳. راه یابی مطالب باطل در قرآن و بی اعتبار شدن آن.....
- ۱۱۲..... ۴. کنار زدن قرآن از صحنه زندگی مسلمانان.....
- ۱۱۳..... شبهات نمونه های راه یابی فرهنگ زمانه در قرآن.....
- ۱۱۳..... ۱. نمونه های ادبی.....
- ۱۱۴..... ۲. محیط اجتماعی و جغرافیایی.....
- ۱۱۶..... ۳. نظریه های علمی باطل.....
- ۱۱۷..... ۴. عقاید خرافی.....
- ۱۱۹..... ۵. قوانین رایج زمانه.....
- ۱۲۱..... ۶. استفاده از مطالب تورات و انجیل در قرآن.....
- ۱۲۳..... بررسی شبهات.....
- ۱۲۴..... ۱. پاسخ های کلی.....
- ۱۲۶..... ۲. پاسخ های خاص.....
- ۱۳۶..... تاریخچه و دیدگاه ها.....
- ۱۴۱..... یادکرد جن، سحر، چشم زخم و روح در قرآن.....
- ۱۴۳..... ۱. سحر.....
- ۱۴۵..... الف) سحر از دیدگاه علوم جدید.....
- ۱۴۷..... ب) سحر از دیدگاه قرآن کریم.....
- ۱۵۱..... ج) حقیقت سحر چیست؟.....
- ۱۵۴..... ۲. چشم زخم.....
- ۱۵۴..... الف) تعریف چشم زخم.....
- ۱۵۴..... ب) چشم زخم از دیدگاه قرآن کریم.....
- ۱۵۹..... ج) چشم زخم از دیدگاه روایات.....
- ۱۵۹..... د) چشم زخم از دیدگاه عقل و علم.....

فهرست ۱۵

۱۶۰.....	۳. تأثیر جن در بیماری‌های روانی.....
۱۶۳.....	توصیف بهشت و حورالعین.....
۱۶۳.....	احکام امضایی در قرآن کریم.....
۱۶۶.....	تقویم و گاه‌شمار قرآنی.....
۱۶۷.....	۱. عناصر مشترک در حوزه عقاید.....
۱۶۹.....	۲. عناصر مشترک در حوزه احکام و اخلاق.....
۱۷۱.....	۳. عناصر مشترک در حوزه تاریخ.....
۱۷۸.....	پژوهش‌های جدید.....

فصل سوم: زبان قرآن و مباحث مرتبط

۱۸۱.....	درباره زبان قرآن.....
۱۸۲.....	۱. فلسفه زبان.....
۱۸۶.....	۲. زبان قرآن.....
۱۸۶.....	الف) مفهوم‌شناسی.....
۱۸۸.....	ب) پیشینه.....
۱۹۰.....	ج) اقسام زبان و بررسی وجود آنها در قرآن.....
۱۹۰.....	یکم) زبان اخباری و زبان انشایی.....
۱۹۲.....	دوم) زبان حقیقت و غیر حقیقت.....
۱۹۳.....	دلایل حقیقی (واقع‌نما و معرفت‌بخش) بودن زبان قرآن.....
۱۹۴.....	۱. دلایل برون‌قرآنی.....
۱۹۵.....	۲. دلایل درون‌قرآنی.....
۱۹۸.....	زبان مجاز و استعاره.....
۲۰۴.....	زبان کنایه.....
۲۰۵.....	شبهه دروغ بودن مجاز.....
۲۱۱.....	زبان تمثیل.....
۲۱۳.....	۱. ضرب‌المثل یا امثال سائره.....
۲۱۴.....	۲. مَثَل یا تشبیه.....
۲۲۱.....	زبان رمزی (سمبلیک).....
۲۲۵.....	۱. حروف رمزی قرآن (حروف مقطعه).....

۲۳۱	۲. زبان تأویلی (باطن‌یان و متصوفه).....
۲۳۵	الف) دیدگاه باطنیان و صوفیه (باطن‌گرایی افراطی).....
۲۴۷	ب) دیدگاه ظاهر‌گرایان (ظاهر‌گرایی افراطی).....
۲۴۸	۳. دیدگاه اهل بیت (علیهم‌السلام) (جمع بین ظاهر و باطن قرآن).....
۲۵۰	زبان نمادین.....
۲۵۰	۱. نمادانگاری به معنای عام (اشارات رمزآلود در کل قرآن).....
۲۵۵	۲. نمادانگاری به معنای خاص (نماد صفات خدا از منظر پل تیلیش).....
۲۵۸	۳. نمادانگاری به معنای اخص (نمادانگاری گزاره‌های قرآنی همراه با معرفت‌بخشی).....
۲۶۰	رابطه تمثیل و نماد.....
۲۶۵	زبان اسطوره.....
۲۶۶	دیدگاه‌ها درباره اسطوره و رابطه آن با قرآن.....
۲۶۶	۱. گزاره‌های خالی از حقیقت اما احتمالاً مفید.....
۲۶۷	۲. داستان‌های خیالی خالی از محتوا و پیام.....
۲۶۷	۳. اسطوره مساوی سمبلیک.....
۲۶۸	۴. اسطوره نوعی از تمثیل.....
۲۶۹	۵. اسطوره‌انگاری گزاره‌های دینی در غرب.....
۲۷۳	۶. اسطوره‌انگاری قصص قرآنی.....
۲۸۱	بی‌معناانگاری زبان قرآن.....
۲۸۳	رویکردهای سه‌گانه پوزیتیویسم منطقی.....
۲۸۴	مصادیق گزاره‌های بی‌معنا.....
۲۸۹	ابزارانگاری و کارکردگرایی زبان قرآن.....
۲۹۵	زبان تک‌ساحتی و چندساحتی.....
۲۹۵	۱. وجود بطون قرآن.....
۲۹۶	راه‌کارهای بطن‌یابی آیات.....
۲۹۶	الف) سیر صعودی از شهادت مطلقه به غیب مطلق.....
۲۹۶	ب) تدبیر در آیات.....
۲۹۷	ج) انجام مراحل چهارگانه برای به‌دست آوردن بطن.....
۲۹۸	۲. وجود کارکردهای متعدد در زبان قرآن.....
۲۹۹	زبان عرف عام و عرف خاص.....

فهرست ۱۷

۳۰۰	۱. زبان عرف عام.....
۳۰۲	۲. زبان عرف خاص.....
۳۰۲	الف) زبان علمی.....
۳۰۹	ب) زبان ادبی.....
۳۱۲	ویژگی‌های زبان ادبی.....
۳۱۴	۳. زبان عرف اخص (عرف خاص قرآن).....
۳۱۴	۱. زبان قرآن ترکیبی است.....
۳۱۵	۲. زبان قرآن دارای اصطلاحات خاص است.....
۳۱۶	۳. زبان قرآن چند ساحتی است.....
۳۱۶	۴. زبان قرآن، از نظر روش‌شناسی فهم و تعیین مصداق و مراد، خاص است.....
۳۱۷	۵. زبان قرآن موافق فطرت است.....
۳۱۸	۶. زبان قرآن زبان هدایت است.....
۳۱۹	۷. زبان قرآن، زبان نویسندگانه‌ای ماهر که از روش‌های هنری و ادبی استفاده می‌کند.....
۳۲۱	تفاوت‌های زبان قرآن با زبان کتاب مقدس.....
۳۲۱	۱. تفاوت در تلقی از وحی (سخن خدا یا سخن بشر).....
۳۲۵	۲. تفاوت در محتوا.....
۳۲۷	پژوهش‌های جدید.....

فصل چهارم: تفسیر قرآن و هرمنوتیک

۳۳۲	تاریخچه بحث قرآن و هرمنوتیک در بین مسلمانان.....
۳۳۳	مفهوم‌شناسی و پیشینه هرمنوتیک در غرب.....
۳۳۳	۱. مفهوم‌شناسی هرمنوتیک.....
۳۳۴	۲. هرمنوتیک در بستر تاریخ.....
۳۳۵	۳. تعریف‌های هرمنوتیک.....
۳۳۸	۴. مراحل و دروه‌های هرمنوتیک.....
۳۳۸	تقسیم اول: تقسیم تاریخی.....
۳۳۸	۱. هرمنوتیک بی‌نام.....
۳۳۹	الف) هرمنوتیک اساطیری.....
۳۳۹	ب) هرمنوتیک قدسی.....

۳۴۰	۲. هرمنوتیک مدرن (کلاسیک، روش گرا).....
۳۴۷	۳. هرمنوتیک فلسفی (نسبی گرا).....
۳۴۷	الف) نادیده گرفتن قصد مؤلف.....
۳۴۹	ب) تولید به جای باز تولید.....
۳۵۰	ج) تکثر معنایی متن.....
۳۵۲	د) پایان ناپذیری عمل فهم.....
۳۵۳	ه) فهم متفاوت به جای فهم برتر.....
۳۵۳	و) نسبی گرایی فهم.....
۳۵۵	۴. هرمنوتیک عینی گرا (نئوکلاسیک).....
۳۶۴	تقسیم دوم: تقسیم روش شناختی.....
۳۶۵	رابطه هرمنوتیک با تفسیر قرآن.....
۳۶۶	۱. مبانی و ویژگی های تفسیر قرآن.....
۳۶۸	۲. مبانی و ویژگی های هرمنوتیک.....
۳۶۹	پیامدهای هرمنوتیک فلسفی در تفسیر قرآن.....
۳۷۷	مبانی و ویژگی های هرمنوتیک کلاسیک (مدرن) و نئوکلاسیک.....
۳۷۸	بررسی رابطه تفسیر قرآن با هرمنوتیک کلاسیک (مدرن) و نئوکلاسیک.....
۳۸۲	پژوهش های جدید.....
۳۸۵	کتاب نامه.....